

Kloka gummor i det gamla Bohuslän.

Några anteckningar från flydda tider.

Ur boken Snapphanar och andra i gamla tiders Bohuslän

Utgiven 1969 Av Sven Rydstrand

Förr i tiden hade man inte så lätt för att träffa läkare, då man blev sjuk, som man har i våra dagar. Läkarna var nämligen sällsynta på landsbygden i synnerhet, särskilt under tiden före 1800-talets mitt. Dåliga var ju också kommunikationerna på den tiden, så man kan förstå, att ett läkarebesök under sådana förhållanden blev en sällsynthet.

Därför uppstod på landsbygden under denna tid en mängd kvacksalvare, som gav sig ut för att kunna bota sjukdomar genom undergörande kurer, men mången gång också genom trolldom och vidskepelse. Folk var också mycket vidskepliga förr i världen. De trodde blint på, att det fanns människor, som stod i förbund med övernaturliga makter och visste mer än andra, fastän dessa inte var några lärda män eller kvinnor.

Särskilt vanligt var, att det var kvinnor, som botade sjuka på denna tid. Sådana kvinnor kallades för "kloka". En sådan klok gumma, som under några årtionden vid 1700-talets slut och 1800-talets början flitigt anlätades av allmogen i Bohuslän, var "Sparlösa-Britta" eller "Sparlösa-kärringa", som hon också kallades. Hon bodde i en liten ryggåsstuga vid Sparlösa kyrka i Västergötland, och fastän det således var en ganska lång väg dit upp från Bohuslän, hade hon ofta många besökare härifrån. Det berättas, att hon besatt en stor trolldomsakt, denna gumma. Hon kunde således bota de sjuka, utan att hon hade sett dem. Redan på långt håll kom hon emot den besökande och berättade för honom, hur han hade det hemma. Till sist sade hon till honom: "Nu kan du vända hem igen, och när du kommer hem, så är din dotter bra!" Om det nu gällde dottern. Men nian kunde lika gärna med samma goda resultat söka bot för djuren. Och kärringens spådom slog alltid in. Därför blev hon så berömd och besökt.

Även den s.k. "Kungsbacka-kärringen" anlätades flitigt av bohusläningar under 1800-talet och likaledes "Essungesa", som bodde i Essunga. Men det fanns också "kloka gummor" här hemma i Bohuslän, även om de var mindre berömda, än de nu nämnda. Från 1700-talet berättas det sålunda, att "Gästgivaremor i Quistrum" var bekant för sina undergörande kurer. Säkert hade hon rikliga tillfällen att visa sin förmåga, ty Kvistrums gästgivaregård var mycket besökt under den tiden, och så förde resenärerna hennes rykte till andra delar av landet.

Likadant var förhållandet med en annan gästgivaremor i det gamla Bohuslän, nämligen Maria Andersson i Amborseröd i Askums socken. Hon har gått till eftervärlden under namn av "Mor Maria i Amborseröd", därför att hon var sin bygds läkare, barnmorska och sköterska under förra hälften av 1800-talet. Det är dock inte bekant om hon var någon riktigt "klok" gumma i den bemärkelsen som t.ex. "Sparlösa-Britta". Hon har knappast sysslat med trolldom eller vidskepliga läkemetoder. Däremot kände hon konsten att tillreda naturläkemedel åt både människor och djur, och därför blev hon mycket anlätad.

Men det fanns också en annan gumma i Askums socken under 1800-talets början, som kunde bota sjuka medelst undergörande kurer. Hon kallades för "Trånga", och hon bodde i ett trångt bergspass en liten bit norr om Askums kyrka. Vad hon egentligen annars hade för namn, är inte bekant, men hon var flitigt anlätad av sjuka, och det sägs, att hon brukade vidskepliga medel och besvärjelseformler. Nu finns det dock knappast någon, som kan minnas henne.

På ödatorpet "Snytan" vid Hallinds kulle i Bro socken står stugan ännu kvar men förfallen.

På gården Staxäng i Bro socken bodde under senare delen av 1700-talet och möjligen in på 1800-talet en "klok" gumma, som kallades för "**Kloka-Lena**". De gamla i bygden kan ännu i dag berätta om hennes verksamhet till gagn för sjuka och skadade. Hon kunde nämligen bota allting, men det skedde genom signerier och besvärjelseformler. I närheten av hennes stuga fanns också en undergörande källa, där folk offrade och doppade ned sina händer. Men då den behandlingen inte hjälpte mot sjukdomen, måste man besöka "**Kloka-Lena**". Hon var i alla fall inte någon dyr läkare, oftast tog hon ingenting för sin behandling. Hur det gick till, då hon botade en sjuk, framgår av följande berättelse, som jag själv upptecknat efter en släkting till den, som blev botad av henne:

Det var en man, på vilken "hjässan hade ramlat ned", som man sade. Denna sjukdom var väl närmast en förkylningsjukdom. Mannen kände sig tung och konstig i huvudet, tät i näsan och sömnig, slö och olustig. Han visste inte, vad han skulle ta sig till. Men så visades han till "Kloka-Lena", ty hon kunde ju bota allt.

Hon hade förr hjälpt många, som haft samma sjukdom, och det hade gått så smärtfritt som helst. Ännu vet man precis, hur hon gick tillväga, då hon fått den sjuke under behandling.

Hon kallade in mannen och lät honom sätta sig på en stol i sin lilla stuga. Sedan läste hon några ramsor eller besvärjelseformler, ty kontakt med övernaturliga makter säges hon ha haft, "Kloka-Lena". Men annars bestod väl hennes "läkekonst" mest i att kunna övertala folk och inbilla dem att hon hade en stor makt. Hon visste, att tron kan göra underverk. Det känner vi ju till ännu i modern tid. Men förr i världen, då folk var mera okunniga och enfaldiga, trodde de mera på övernaturliga ting än nu. Det de inte kunde förklara, hittade de på föreställningar om.

Det var nog tron också, som mycket hjälpte den nu nämnde gubben. Behandlingen var nämligen inte så mycket bevänt med. Den bestod blott däri, att "Kloka-Lena" med två fingrar drog i tre hårstrån på mannens huvud, under det att hon tre gånger utropade: "jä dro, å jä dro, å jä dro!" Sedan fick gubben resa sig upp, och då utropade gumman: "No e du bra!" Och då kände gubben sig också verkligen frisk.

Gubben blev mycket glad över att han så fort kunde känna sig frisk igen, och gick därför med raska steg på hemvägen. Ja, han blev så ungdomligt yr i kroppen över detta, att han inte nöjde sig med att gå ordentligt utan hoppade över stock och sten vid återvägen från Staxäng. Men det skulle han inte ha gjort, ty just som han hoppade över en gärdesgård, "ramlade hjässan" ned på honom igen. Då måste han gå tillbaka till den kloka gumman och bli "behandlad" en gång till. Hon gjorde honom gärna frisk en gång till och hade precis samma metod som den första gången. Och så gick gubben glad hemåt igen. Även nu hoppade han över gärdesgården, ty han var ju dubbelt glad nu, sedan han blivit botad två gånger. Men just som han passerade gärdesgården, "ramlade hjässan ned" igen, och han måste alltså för tredje gången gå och få behandling av den kloka gumman. Hon hjälpte även nu, och då gubben denna gång gick hem, bar han sig försiktigt åt. Han hoppade inte över någon gärdesgård utan gick lugnt och ordentligt vägen fram, och så förblev han bra. Att "Kloka-Lena" även denna gång fick beröm för sin kunnighet, kan man nog gissa.

På Orust hade man under 1800-talets förra hälft en klok gumma, som kallades för "Finnskötde-Tilda". Hon hade väl, som namnet anger, särskilt god förmåga att bota s.k. "finnskott", d. v. s. svår värk i ryggen eller i tänderna. Men hon kunde även bota allehanda andra sjukdomar, och folk gick därför till henne allmänt, då de blev sjuka. För att bota finnskott använde hon olika, slags medel, såsom krut, svavel, ormskinn, biskott och valspott m.m. Och resultatet blev visst i allmänhet gott.

På Tjörn hade man förr också flera kloka kvinnor, som botade de sjuka. Således bodde en gumma i Klövedals socken, som kallades för "Kloka Stina". Folk berättar, att denna kvinna rörde ihop ett läkemedel, som hjälpte mot alla slags sjukdomar, och som blott kostade femtio öre att tillhandla sig. Denna kloka gumma hade en dotter, som även var kunnig i konsten att bota sjukdomar. Hon hette Elisabet och lär ha bott på gården Kålleröd.

I Stenkyrka socken hade man i det förra århundradet en klok gumma, som kallades "Kullane-Britta", och där fanns också en "klok" gubbe, Olaus i Haketorp, som botade mångahanda sjukdomar men särskilt var svår med värk av olika slag.

I Solberga socken på Inland levde till långt in på 1900-talet den s.k. "Ben-Anders", som hade god förmåga att bota värkande lemmar eller föra ben, som gått ur led, i sitt rätta läge. Än i dag lär det finnas gamla gubbar på Inland, som kan bota sjuka med gamla folkliga läkemetoder. Till dem far folk i hemlighet, ty det finns alltfört folk, som tror mer på dem än på läkare.

Redan på 1700-talet varnade prästerna folk för att besöka dessa folkliga läkare, som redan då benämndes "kvacksalvare". Många präster var själva lärda i medicin och kunde därför bota många åkommor, men folk hade sina gamla vanor och trodde inte på läkare. Från biskopsvisitationen i Morlanda år 1787 kan vi anföra följande härom:

"I anledning av inkomna berättelser att så kallade kvacksalvare, vilka under föregivande av ägande insikt i läkarekonsten skaffa sig ett blint förtroende och med sina botemedel oftast fördärva de sjuka, och således hava för avseende en olovlig vinning, ej sällan här i pastoratet infinna sig, åtvarnades nu församlingens innevånare, att ej sig till sådana förtro, utan hellre, vid uppkommande, särdeles epidemiske och smittsamme sjukdomar, vända sig till sine själasörjare, som ej underlåta att medelst korrespondens med Provinsical Medicus eller någon annan förfaren läkare förskaffa dem goda råd och läkemedel."

Av de här gjorda anteckningarna kan vi alltså bl. a. utläsa, att folk på landsbygden i gången tid hade det ganska svårt vid sjukdomsfall, då det inte fanns läkare att tillgå annat än i de större städerna. De vidskepliga föreställningarna gjorde ju också att folk begagnade medel, som mera skadade än läkte. Man kan vara glad åt, att den tiden är förbi.